

JOLANTA BEHR

ORCID: 0000-0002-2688-2836

Uniwersytet Wrocławski

jolanta.behr2@uwr.edu.pl

Rola prawa działalności kulturalnej w indoktrynowaniu społeczeństwa w okresie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej — część I

Słowa kluczowe: prawo działalności kulturalnej, Polska Rzeczpospolita Ludowa, indoktrynacja, propaganda, cenzura, administracja państwowa, zadania i ustrój administracji państwowej, kultura.

THE ROLE OF THE LAW ON CULTURAL ACTIVITY IN THE SOCIAL INDOCTRINATION DURING THE POLISH PEOPLE'S REPUBLIC PERIOD — PART I

Abstract

The aim of the article is to establish the role of the law on cultural activity in the process of indoctrinating society in the Polish People's Republic period. The work will analyze the legal acts regulating the system and tasks of state entities involved in promoting ideas and views approved by the then authorities, primarily of a socialist nature.

It will be shown in the work that the law on cultural activity played an important role in indoctrinating society during the communist period. It actively supported state bodies, legitimizing their actions. The support was provided to a different extent and in various forms, both imperious and non-imperative. The general axiology of law included the values approved by the rulers, in the light of which legal provisions should be interpreted. The law also created an organized state administration apparatus whose task was to influence the society. A complex, multi-level system of state administration was created, the scope of which was to form a new reality as well as support the authorities and parties. Care was taken to ensure that the information provided to the public was "properly" verified. Entities providing them were regulated, in various forms and scope. Actions in this area were carefully planned and carried out, taking into account the orders of the party authorities subordinate to the powers in Moscow. The minister for propaganda, organizing and coordinating the state entities' activities, functioned informally. The tasks and competences of state administration entities and bodies in the field of cultural activity were often constructed by law with

the use of undefined concepts. This created a wide field of interpretation for the state administration body, which adjusted the meaning assigned to them to the current needs and directions of the policy pursued, thus extending the scope of its activities. In many cases, the provisions of acts and decrees defined tasks and competences in a concise manner, allowing them to be further specified or developed by the provisions of regulations. This created a lot of room for maneuver for the administration, which itself created the regulations on the basis of which it functioned. In practice, it often extended the scope of its activities, interfering in an unauthorized way in the area of human and civil rights and freedoms. All this, however, was legal — based on and within the limits of the law. Moreover, the law regulated the control and supervision of entities popularizing cultural activity, enabling wide-ranging censorship. The law also specified severe sanctions against entities not complying with the current policy of the rulers. They were regulated by acts of cultural activity and acts of criminal law. Furthermore, internal law played an important role.

Keywords: law of cultural activity, Polish People's Republic, indoctrination, propaganda, censorship, state administration task and system of public administration, culture.

Wstęp

W opracowaniach naukowych poświęconych zagadnieniu indoktrynowania w okresie PRL¹ analizuje się najczęściej konkretne metody indoktrynowania oraz jego przejawy i skutki². Zdecydowanie rzadziej poddaje się natomiast analizie przepisy prawa dotyczące konkretnych struktur i zadań państwowych. Indoktrynowanie jest bowiem działaniem faktycznym, wywołuje skutki w postaci zmiany sposobu myślenia i postrzegania rzeczywistości. Łatwiej jest dzięki niemu sterować społeczeństwem, które rzadziej buntuje się przeciwko władzy, ponieważ utrwala się w nim postawę uległości.

Rozważania dotyczące okresu PRL powinny być prowadzone z uwzględnieniem kontekstu silnego oddziaływania władz ZSRR na rządzących Polską we wszelkich obszarach, w tym stosunków: społecznych, politycznych, gospodarczych oraz

¹ „Podstawą ustrojową tego systemu była zasada ludowładztwa realizowana w formie demokracji pośredniej. Odrzucając organizację państwową opartą na doktrynie Monteskiusza przyjęto, iż system organów państwowych tworzyły organy władzy i administracji państwowej oraz organy kontroli państwowej i ochrony prawnej. Jako podstawę funkcjonowania systemu organów państwowych przyjęto zasadę jednolitości władzy państwowej” (C. Kosikowski, *Rada Ministrów PRL w nowym systemie zarządzania gospodarką narodową*, „Folia Iuridica” 1991, nr 45, s. 91).

² Zob. na przykład G. Łęcicki, *Cenzura w Polsce Ludowej: propaganda, manipulacja, destrukcja*, „Kwartalnik Nauk o Mediach” 2015, nr 2, <http://knm.uksw.edu.pl/cenzura-w-polsce-ludowej-propaganda-manipulacja-destrukcja/> (dostęp: 20.04.2021); M. Drąkowska, *Nowa Polska — nowa kultura — nowa historia. Przeszłość jako przedmiot propagandy w PRL-u*, Poznań 2018; J. Maciejewski, *Cenzura w Polsce w latach 1957–1980 i sposoby jej omijania przez pisarzy*, „Napis” 15, 2009, s. 327–336; A. Domska, *Ograniczenia wolności prasy w PRL*, „Studia Prawo-Ekonomiczne” 34, 2011, s. 79–100; Z. Radzikowska, *Z historii walki o wolność słowa w Polsce. Cenzura w PRL w latach 1981–1987*, Kraków 1990.

kulturalnych³. Podkreśla się występujące wówczas całkowite podporządkowanie⁴ władzom ZSRR. Mowa jest nawet w tym kontekście o państwie satelickim i „ubezłasnowolnionym”⁵. Oddziaływanie to przyjmowało różne formy. Niektóre z nich można ustalić badając treść aktów normatywnych, odwołujących się wprost do tego systemu i propagowanych w nim wartości. Większość z nich była jednak odformalizowana i przyjmowała formę nacisków, poleceń, wywierania presji, a nawet zastraszania.

Przedmiotem pracy jest analiza przepisów prawa określających ustrój i zadania podmiotów państwowych, w szczególności umożliwiających lub ułatwiających im prowadzenie działań związanych z indoktrynowaniem społeczeństwa. Rozważania zostaną ograniczone do przepisów z zakresu prawa działalności kulturalnej, czyli prawa regulującego aktywność kulturalną podejmowaną przede wszystkim w zinstytucjonalizowanych formach⁶. Ograniczenie obszaru badawczego jest warunkowane jego rozległością, indoktrynowanie występowało bowiem na wielu płaszczyznach, których ujęcie w ramach krótkiego opracowania nie byłoby możliwe.

Celem pracy jest ustalenie roli prawa działalności kulturalnej w procesie indoktrynowania społeczeństwa w okresie PRL. Chodzi przede wszystkim o to, czy prawo regulowało indoktrynowanie w sposób szczątkowy i było wyłącznie ogólną podstawą podejmowania działań przez podmioty państwowe — podczas gdy większość z nich podejmowano w obszarze nieuregulowanym prawnie — czy formowało ono zorganizowany aparat indoktrynacji, tworząc instytucje i organy państwowe oraz wyposażając je w kompetencje umożliwiające: podejmowanie działań twórczych, sprawowanie szerokiego zakresu kontroli i nadzoru nad podejmowaną działalnością oraz sprawowanie władztwa państwowego, dzięki któremu „legalnie” (na podstawie prawa) wkraczano w sferę praw i wolności człowieka. I wreszcie — jeśli prawo pełniło taką funkcję, to jaki był sposób (technika)

³ Przykładowo można zwrócić uwagę na relację z Wszechzwiązkowym Towarzystwem Łączności Kulturalnej z Zagranicą (WOKS). Formalnie było ono organizacją zrzeszającą osoby ze świata nauki i sztuki, których zadaniem było zaznajamianie społeczeństwa radzieckiego z wytworami działalności kulturalnej obywateli innych państw oraz upowszechnianie kultury radzieckiej poza granicami kraju. W istocie jednak ich zadaniem było prowadzenie propagandy i cenzurowanie, zgodnie z wytycznymi partii komunistycznej. Ograniczenie wpływu tej organizacji na działalność kulturalną w naszym kraju nastąpiło dopiero wtedy, gdy uznano, że „nasz” aparat propagandy został dostatecznie rozwinięty i był w stanie względnie samodzielnie pełnić funkcje, dla których został utworzony (M. Golon, *Między stalinowską propagandą a upowszechnianiem kultury. Działalność Wszechzwiązkowego Towarzystwa Łączności Kulturalnej z Zagranicą (WOKS) wobec Polski w latach 1945–1956*, „Dzieje Najnowsze” 38, 2006, nr 4, s. 123–124).

⁴ S. Weremiuk, *Specyfika stosunków polsko-radzieckich w latach 1944–1991*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2014, nr 11, s. 43.

⁵ Zob. K. Rokicki, S. Stępień, *W objęciach Wielkiego Brata. Sowietci w Polsce 1944–1993*, Warszawa 2009.

⁶ Szerzej na temat różnic między kulturą a działalnością kulturalną zob. J. Behr, *Kultura a działalność kulturalna*, [w:] eadem, *Gmina jako podmiot administracji świadczącej w zakresie usług niematerialnych*, Warszawa 2019, s. 140–143.

formułowania przepisów oraz jakie czynniki zewnętrzne miały wpływ na kształtowanie jego treści. Chodzi więc także o badanie źródeł prawa *sensu largo*.

W pracy zostanie zastosowana metoda formalno-dogmatyczna, polegająca na analizie i wykładni tekstów aktów prawnych, oraz metoda historyczno-prawna, zorientowana na proces rozwoju danej instytucji i poszukiwanie określonych związków przyczynowo-skutkowych.

Funkcje kultury w państwach o ustrojach niedemokratycznych

Poczynienie zakreślonych we wstępie ustaleń jest warunkowane poznaniem specyfiki kultury w państwach o ustrojach niedemokratycznych oraz jej wpływu na indoktrynowanie. Kultura jest bowiem istotnym nośnikiem idei i poglądów, przekazującym określony sposób myślenia i interpretowania faktów⁷. Tak pojmowanej kulturze można przypisać przede wszystkim dwie funkcje.

Pierwszą jest wzmocnienie pozycji aktualnie panującej władzy i poprawienie jej wizerunku oraz polityczne i ideologiczne indoktrynowanie społeczeństwa. Funkcja ta ma charakter twórczy. Zmierza do wykreowania i utrwalenia w świadomości członków społeczeństwa wizerunku władzy przyjaznej obywatelom i dążącej do zaspokojenia ich potrzeb⁸. W ramach tej funkcji wpaja się idee i sposoby postępowania aprobowane przez rządzących, czego celem jest ukształtowanie nowego typu człowieka⁹, uznającego je za własne. W następstwie tego tworzone są nowe elity społeczne wspierające władzę. Jako że działania te są podejmowane w ramach autorytetu państwa, odgrywa ono rolę gwaranta ich właściwej realizacji. Wykorzystuje w tym celu aparat przymusu, stosując środki o charakterze represyjnym wobec niepodporządkowujących się jednostek. Działania związane z realizacją tej funkcji są najczęściej uregulowane przepisami prawa. Akty normatywne z tego zakresu wprowadzają instrumenty prawne służące jej realizacji oraz określają organy i podmioty, których zadaniem jest wykonywanie zadań

⁷ Szerszej na temat kultury w PRL zob. V. Dunaeva, *Badanie kultury w PRL i ZSRR oraz nowe spojrzenie na kulturę w polskiej i rosyjskiej socjologii na przełomie ustrojowym*, „Kultura i Społeczeństwo” 55, 2011, nr 2–3, s. 113–127; R. Habielski, *Przeszłość i pamięć historyczna w życiu kulturalnym PRL. Kilka uwag wstępnych*, [w:] *Polityka czy propaganda. PRL wobec historii*, red. P. Skibiński, T. Wiścicki, Warszawa 2009, s. 87–115.

⁸ W preambule Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 22 lipca 1952 roku (Dz.U. z 1952 r. Nr 33, poz. 232, dalej: Konstytucja PRL) stanowi się o umacnianiu ustroju społecznego, odpowiadającego interesom i dążeniom najszerzych mas ludności. Artykuł 4 ust. 1 stanowi z kolei, że prawa Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej są wyrazem interesów i woli ludu pracującego. Stwarza się więc przekonanie, jakoby dobro człowieka stanowiło nadrzędny cel działania ówczesnych władz państwowych, co nie było zgodne z rzeczywistością.

⁹ Zob. R. Grzybowski, *Idea wychowania nowego człowieka (Homo Sovieticus) i jej odzwierciedlenie w założeniach programowych Wszechzwiązkowej Organizacji Pionierskiej*, „Polska Myśl Pedagogiczna” 2018, nr 4, s. 297–322.

państwowych w tym obszarze. Są one tworzone wyłącznie w tym celu lub wykonywanie tych zadań jest tylko jednym z obszarów ich aktywności. Niezależnie od zakresu ich działania, nazwy, liczebności oraz formy organizacyjnoprawnej, podmioty te funkcjonują w oparciu o zasadę centralizacji aparatu administracji państwowej. Łączy je ścisła zależność osobowa i służbowa, cechuje hierarchiczne podporządkowanie: organy niższego stopnia są podporządkowane woli i decyzjom organów wyższego stopnia¹⁰. W układzie tym nie występuje autonomia, samodzielność ani niezależność. Cechuje go natomiast podporządkowanie. Silnie rozbudowana jest funkcja kontrolna i nadzorcza, a zadania państwowe są realizowane w sposób jednolity na terenie całego państwa.

Oprócz tego działania z zakresu tej funkcji są równolegle podejmowane „w ramach społeczeństwa”. Można je określić jako inicjatywę oddolną, bowiem realizują je osoby znajdujące się poza formalną strukturą państwa. W okresie PRL byli to przedstawiciele „ludu pracującego miast i wsi”¹¹. Działali oni w różny sposób: dając przykład oczekiwanego zachowania, popularyzując określony system wartości oraz donosząc władzom o niepodporządkowujących się jednostkach. Ich zachowanie było w wielu przypadkach sterowane przez podmioty państwowe, działające w sposób odformalizowany, aby nie ujawniać ich bezpośredniego zaangażowania w sprawę.

Drugą funkcją kultury w państwach o ustrojach niedemokratycznych jest natomiast walka z panującym reżimem. Tak zwana kultura protestu¹² jest nośnikiem idei wolnościowych, wzbudza ducha walki oraz rozwija idealistyczne i krytyczne myślenie, zachęcając do dokonywania samodzielnych i obiektywnych ocen rzeczywistości. Działania podejmowane w ramach tej funkcji są prowadzone — w sposób bardziej lub mniej zorganizowany — najczęściej poza strukturami państwowymi. Dlatego „najczęściej”, bo nawet w ramach tych struktur obserwuje się zachowania wymierzone przeciwko propagowanym ideom i panującej władzy. Polegają one na sabotowaniu realizowanych przedsięwzięć lub wyraźnym sprzeciwie względem władzy. Napotyka ją one zdecydowany opór rządzących. Z wiadomych względów nie są one uregulowane prawnie.

Działalność kulturalna narzędziem w rękach władz

Funkcje tak pojmowanej kultury są umiejętnie wykorzystywane przez rządzących w państwach o ustrojach niedemokratycznych dla osiągnięcia celów partykularnych oraz celów partii rządzącej. Ich intencją jest przede wszystkim ograniczenie

¹⁰ M. Wierzbowski, A. Wiktorowska, *Centralizacja i decentralizacja*, [w:] *Prawo administracyjne*, red. M. Wierzbowski, Warszawa 2017, s. 87.

¹¹ Artykuł 1 ust. 2 Konstytucji PRL stanowił, że w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej władza należy do ludu pracującego miast i wsi.

¹² Zob. na przykład P. Szymczyk, M. Maciąg, *Życie społeczne, kultura i polityka w PRL*, Lublin 2018.

wszelkich przejawów działalności kulturalnej związanej z nurtami wolnościowymi i poszerzenie zasięgu kultury, a raczej propagandy, sukcesu¹³ panującej władzy. Obszar ten uznawano za jeden z filarów systemu politycznego PRL¹⁴.

Szeroko pojęta działalność kulturalna była istotnym narzędziem w rękach władz. Jej rangę podkreślano wielokrotnie w przepisach Konstytucji PRL¹⁵, kładąc nacisk na przyspieszenie rozwoju kulturalnego państwa. W świetle postanowień tego aktu było jednak jasne, że nie chodzi o popularyzowanie wszelkich przejawów działalności kulturalnej, lecz wyłącznie aprobowanych przez rządzących. Wielokrotnie odwoływano się bowiem do kultury narodu i kultury mas ludowych, podkreślając istotną rolę oddziaływań socjalistycznych na ten obszar. W świetle przepisów Konstytucji PRL, kultura przenikała w zasadzie wszystkie obszary funkcjonowania społeczeństwa. Miała wpływ na sposób spędzania wolnego czasu, była jednym z wyznaczników równego statusu kobiet i mężczyzn oraz wszystkich obywateli. Stanowiła ponadto powód ich zrzeszania się.

Główną regulacją dotyczącą kultury był art. 62 Konstytucji PRL. Stanowił on, że obywatele Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej mają prawo do korzystania ze zdobyczy kultury i do twórczego udziału w rozwoju kultury narodowej. Ich realizację miały zapewniać coraz szerzej: rozwój i udostępnienie ludowi pracującemu miast i wsi bibliotek, książek, prasy, radia, kin, teatrów, muzeów i wystaw, domów kultury, klubów, świetlic, wszechstronne popieranie i pobudzanie twórczości kulturalnej mas ludowych i rozwoju talentów twórczych. Konstytucja PRL stwarzała zatem podstawy do świadczenia usług państwowych w tym zakresie oraz do podejmowania działań o charakterze inicjatywno-promocyjnym, ukierunkowanych na zwiększenie aktywności kulturalnej obywateli. Nie ulegało wątpliwości, że w tym obszarze popierane będą inicjatywy prowadzone „w duchu socjalizmu”.

Zadania publiczne w kulturze były realizowane na poziomie centralnym i terenowym¹⁶. W początkowym okresie PRL wykonywano je na podstawie aktów normatywnych wydanych jeszcze pod rządami Ustawy Konstytucyjnej z dnia 19 lutego 1947 roku o ustroju i zakresie działania najwyższych organów Rzeczypospolitej Polskiej¹⁷.

Jeden z nich dotyczył funkcjonowania aparatu administracyjnego przydanego do administrowania Kierownikowi Resortu Kultury i Sztuki¹⁸. Do jego zadań

¹³ Szerzej na temat propagandy sukcesu zob. P. Sowiński, *Kierowanie „propagandą sukcesu” w mass mediach*, „Studia Polityczne” 2009, nr 24, s. 47–70.

¹⁴ Zob. Ł. Kamiński, *Struktury propagandy PRL*, [w:] *Propaganda w PRL*, red. P. Semkowa, Gdańsk 2010, s. 10; A. Piasecki, *Pośmiertne sukcesy propagandy PRL*, Toruń 2012, s. 1.

¹⁵ W składającej się z 91 artykułów Konstytucji PRL aż 22 razy odwoływano się do kultury, działalności kulturalnej i ich przejawów.

¹⁶ Szerzej na temat systemu administracji terenowej zob. J. Behr, *Ewolucja gminy w Rzeczypospolitej Polskiej: zarys problematyki*, „Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis” 2015, nr 4/1, s. 295–297.

¹⁷ Dz.U. z 1947 r. Nr 18, poz. 71.

¹⁸ Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 15 września 1944 roku o zakresie działania i organizacji resortu Kultury i Sztuki (Dz.U. z 1944 r. Nr 5, poz. 25).

należało między innymi sprawowanie pieczy nad twórczością i sztuką odtwórczą w wybranych dziedzinach, krzewienie kultury i sztuki oraz propaganda polskiej kultury i sztuki za granicą¹⁹. Dekret obowiązywał w niezmiennym brzmieniu do 1961 roku, jednak z wpływem czasu sposób jego interpretowania uległ zmianie, uwzględniając socjalistyczne idee.

W 1961 roku uchwalono przepisy prawa regulujące kompetencje ministra kultury i sztuki, będącego naczelnym organem administracji państwowej. Ustawa określała je bardzo ogólnie, formułując otwarty katalog spraw mieszczących się w zakresie jego działania. Rozwijało go znacznie rozporządzenie, dopuszczając określenie dodatkowych kompetencji w przepisach szczególnych. W konsekwencji dotyczyły one w zasadzie wszelkich form i przejawów działalności kulturalnej. Obejmowały działania o charakterze władczym — dopuszczając bezpośrednią ingerencję i kształtowanie pozycji prawnej podmiotu nadzorowanego — oraz niewładczym. W zakresie działania ministra mieściły się w szczególności sprawy nadzoru nad organizacją i działalnością bibliotek, muzeów oraz imprez widowiskowo-rozrywkowych. Oprócz tego wydawał on zezwolenia na publiczną działalność artystyczną i rozrywkową oraz na produkcję, rozpowszechnianie i wyświetlanie filmów. Zatwierdzał on także tematyczne plany poszczególnych wydawnictw i popierał rozwój wszelkich dziedzin twórczości artystycznej. W każdym z tych obszarów minister był związany podstawowymi założeniami polityki kulturalnej państwa i instrukcjami innych podmiotów, przede wszystkim Rady Ministrów — która posiadała wyłączną właściwość w zakresie spraw prasy i wydawnictw — oraz partii²⁰. Wszelkie instytucje i organizacje były z kolei zobowiązane do uzgadniania z nim swoich zamierzeń, mieszczących się w zakresie jego działania. Uzgodnienie było środkiem nadzoru prewencyjnego, uniemożliwiającym samodzielne podjęcie działania przez te organizacje i instytucje. Ponadto minister sprawował nadzór nad działalnością organów do spraw kultury²¹ w prezydiach rad narodowych.

W 1982 roku na nowo sformułowano katalog spraw mieszczących się w zakresie jego właściwości. Wśród celów jego działania nadal mieściła się szeroko pojęta troska o zapewnienie „właściwego” miejsca kultury w życiu narodu i w rozwoju społeczno-gospodarczym socjalistycznego państwa²². Kierunek jego działania pozostał zatem niezmienny.

¹⁹ Aktem wykonawczym do dekretu było rozporządzenie regulujące utworzenie organów kultury przy urzędach wojewódzkich i starostwach powiatowych (rozporządzenie Kierownika Resortu Kultury i Sztuki wydane w porozumieniu z Kierownikiem Resortu Administracji Publicznej z dnia 5 października 1944 roku o utworzeniu organów kultury i sztuki przy urzędach wojewódzkich i starostwach powiatowych, Dz.U. z 1944 r. Nr 7, poz. 37).

²⁰ Ustawa z dnia 16 lutego 1961 roku o zakresie działania Ministra Kultury i Sztuki (Dz.U. z 1961 r. Nr 10, poz. 53), rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 16 lutego 1961 roku w sprawie szczegółowego zakresu działania Ministra Kultury i Sztuki (Dz.U. z 1961 r. Nr 10, poz. 56).

²¹ *Ibidem*.

²² Zob. ustawa z dnia 4 maja 1982 roku o urzędzie Ministra Kultury i Sztuki (Dz.U. z 1982 r. Nr 14, poz. 112).

Na podstawie powojennych regulacji prawnych działań również Centralny Urząd Wydawnictw, Przemysłu Graficznego i Księgarstwa²³. Posiadał on bardzo rozbudowaną strukturę organizacyjną. Przejął liczne wydawnictwa, podlegał mu także zakład graficzno-wydawniczy. Sprawował on ponadto bezpośredni nadzór państwowy nad wymienionymi w uchwale Rady Ministrów spółdzielczymi instytucjami wydawniczymi. Jego zasięg był zatem bardzo szeroki, podobnie jak zakres realizowanych zadań, który ujęto w otwartym katalogu. Mimo że niektóre kwestie nie były wyeksponowane w treści przepisów prawa, to sposób ich formułowania umożliwiał wspieranie działań indoktrynacyjnych. Przepisy prawa nie określały bowiem szczegółowych wytycznych odnośnie do podejmowanych działań. Stwarzały organowi szerokie pole interpretacyjne. Działał on w ramach luzu decyzyjnego, dzięki czemu mógł: wpływać na publikowane treści²⁴, regulować²⁵ liczbę i rodzaj podmiotów obecnych na rynku wydawniczym²⁶ oraz faworyzować podmioty sympatyzujące ze środowiskami socjalistycznymi. Wykonywał on ponadto wiele innych działań służebnych względem woli władzy państwowej i partyjnej²⁷.

Kolejnym podmiotem funkcjonującym początkowo na podstawie aktów normatywnych wydanych jeszcze przed uchwaleniem Konstytucji PRL był Centralny Urząd Kinematografii. Podlegał on Prezesowi Rady Ministrów, do którego należały sprawy kinematografii. Na jego czele stał prezes, przy którym działały rada programowa i rada techniczna, będące organami o charakterze opiniodawczym. Ustawa wprowadzała prawo wyłączności urzędu i podlegających jemu przedsiębiorstw w zakresie sprzedaży i wynajmu polskich filmów w kraju i za granicą oraz kupna i wynajmu zagranicznych filmów dla kraju, umożliwiając przez to decydowanie o zakresie i tematyce udostępnianych treści. Wzmacniało to prowadzenie propagandy sukcesu. Zgody urzędu i określenia szczegółowych warunków wymagały także produkcja filmów przeznaczonych do publicznego wyświetlania, prowadzenie teatrów świetlnych oraz publiczne rozpowszechnianie filmów. Ustawa wymieniała ponadto rodzaje urzędzeń umożliwiających projekcję filmów, których posiadanie podlegało obowiązkowemu zgłoszeniu wraz z ich szczegółowym opisem. Na podstawie zgromadzonych danych, organy administracji mogły zatem łatwo

²³ Dekret z dnia 2 sierpnia 1951 roku o utworzeniu i zakresie działania Centralnego Urzędu Wydawnictw, Przemysłu Graficznego i Księgarstwa (Dz.U. z 1951 r. Nr 41, poz. 309).

²⁴ Sprawowanie kontroli nad jakością produkcji wydawniczej, opracowywanie państwowego planu wydawniczego i zatwierdzanie tematyczne planów wydawnictw.

²⁵ Poprzez udzielanie lub odmowę udzielenia koncesji na prowadzenie działalności wydawniczej.

²⁶ Uchwała nr 578 Rady Ministrów z dnia 11 sierpnia 1951 roku w sprawie zakresu działania i tymczasowej struktury organizacyjnej Centralnego Urzędu Wydawnictw, Przemysłu Graficznego i Księgarstwa (M.P.A Nr 85, poz. 1165).

²⁷ Zob. A. Chamera-Nowak, *Książka a stalinizm: Centralny Urząd Wydawnictw, Przemysłu Graficznego i Księgarstwa i jego rola w kształtowaniu ruchu wydawniczo-księgarskiego 1951–1956*, Warszawa 2019.

ustalić podmiot prowadzący propagandę przeciwną władzom i partii oraz ukarać winnych. Obsługiwać te urządzenia mogły wyłącznie osoby posiadające zezwolenie urzędu. Utrudniało to dostęp do nich osobom niepowołanym, ograniczając ryzyko wyświetlania filmów o charakterze wolnościowym i antysocjalistycznym. Ustawa określała kary za niedopełnienie obowiązków w niej określonych²⁸.

W drugiej części pracy zostaną poddane analizie przepisy prawa dotyczące innych organów i podmiotów państwowych, w zakresie działania których mieściły się sprawy związane z organizowaniem, upowszechnianiem oraz sprawowaniem kontroli i nadzoru nad działalnością kulturalną w PRL. Zostaną omówione przede wszystkim: Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk, tak zwana ustawa o cenzurze, przepisy prawa dotyczące działalności kulturalnej w stanie wojennym oraz podmioty bezpośrednio świadczące usługi z tego zakresu, przede wszystkim instytucje upowszechniania kultury, funkcjonujące na podstawie odrębnych ustaw. Ponadto zostaną wyciągnięte wnioski dotyczące całości rozważań.

Bibliografia

Literatura

- Behr J., *Ewolucja gminy w Rzeczypospolitej Polskiej: zarys problematyki*, „Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis” 2015, nr 4/1.
- Behr J., *Kultura a działalność kulturalna*, [w:] eadem, *Gmina jako podmiot administracji świadczącej w zakresie usług niematerialnych*, Warszawa 2019.
- Chamera-Nowak A., *Książka a stalinizm: Centralny Urząd Wydawnictw, Przemysłu Graficznego i Księgarstwa i jego rola w kształtowaniu ruchu wydawniczo-księgarskiego 1951–1956*, Warszawa 2019.
- Dombska A., *Ograniczenia wolności prasy w PRL*, „Studia Prawo-Ekonomiczne” 3, 2011.
- Drajkowska M., *Nowa Polska — nowa kultura — nowa historia. Przeszłość jako przedmiot propagandy w PRL-u*, Poznań 2018.
- Dunaeva V., *Badanie kultury w PRL i ZSRR oraz nowe spojrzenie na kulturę w polskiej i rosyjskiej socjologii na przełomie ustrojowym*, „Kultura i Społeczeństwo” 55, 2011, nr 2–3.
- Golon M., *Między stalinowską propagandą a upowszechnianiem kultury. Działalność Wszechzwiązkowego Towarzystwa Łączności Kulturalnej z Zagranicą (WOKS) wobec Polski w latach 1945–1956*, „Dzieje Najnowsze” 38, 2006, nr 4.
- Grzybowski R., *Idea wychowania nowego człowieka (Homo Sovieticus) i jej odzwierciedlenie w założeniach programowych Wszechzwiązkowej Organizacji Pionierskiej*, „Polska Myśl Pedagogiczna” 2018, nr 4.
- Habielski R., *Przeszłość i pamięć historyczna w życiu kulturalnym PRL. Kilka uwag wstępnych*, [w:] *Polityka czy propaganda. PRL wobec historii*, red. P. Skibiński, T. Wiścicki, Warszawa 2009.
- Kamiński Ł., *Struktury propagandy PRL*, [w:] *Propaganda w PRL*, red. P. Semkowa, Gdańsk 2010.
- Kosikowski C., *Rada Ministrów PRL w nowym systemie zarządzania gospodarką narodową*, „Folia Iuridica” 1991, nr 45.

²⁸ Ustawa z dnia 15 grudnia 1951 roku o kinematografii (Dz.U. z 1951 r. Nr 66, poz. 452).

- Łęcicki G., *Cenzura w Polsce Ludowej: propaganda, manipulacja, destrukcja*, „Kwartalnik Nauk o Mediach” 2015, nr 2, <http://kmm.uksw.edu.pl/cenzura-w-polsce-ludowej-propaganda-manipulacja-destrukcja/>.
- Maciejewski J., *Cenzura w Polsce w latach 1957–1980 i sposoby jej omijania przez pisarzy*, „Napis” 15, 2009.
- Piasecki A., *Pośmiertne sukcesy propagandy PRL*, Toruń 2012.
- Radzikowska Z., *Z historii walki o wolność słowa w Polsce. Cenzura w PRL w latach 1981–1987*, Kraków 1990.
- Rokicki K., Stępień S., *W objęciach Wielkiego Brata. Sowieci w Polsce 1944–1993*, Warszawa 2009.
- Sowiński P., *Kierowanie „propagandą sukcesu” w mass mediach*, „Studia Polityczne” 2009, nr 24.
- Szymczyk P., Maciąg M., *Życie społeczne, kultura i polityka w PRL*, Lublin 2018.
- Weremiuk S., *Specyfika stosunków polsko-radzieckich w latach 1944–1991*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2014, nr 11.
- Wierzbowski M., Wiktorowska A., *Centralizacja i decentralizacja*, [w:] *Prawo administracyjne*, red. M. Wierzbowski, Warszawa 2017.

Wykaz źródeł prawa

- Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 15 września 1944 roku o zakresie działania i organizacji resortu Kultury i Sztuki (Dz.U. z 1944 r. Nr 5, poz. 25).
- Dekret z dnia 2 sierpnia 1951 roku o utworzeniu i zakresie działania Centralnego Urzędu Wydawnictw, Przemysłu Graficznego i Księgarstwa (Dz.U. z 1951 r. Nr 41, poz. 309).
- Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 22 lipca 1952 roku (Dz.U. z 1952 r. Nr 33, poz. 232).
- Rozporządzenie Kierownika Resortu Kultury i Sztuki wydane w porozumieniu z Kierownikiem Resortu Administracji Publicznej z dnia 5 października 1944 roku o utworzeniu organów kultury i sztuki przy urzędach wojewódzkich i starostwach powiatowych (Dz.U. z 1944 r. Nr 7, poz. 37).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 16 lutego 1961 roku w sprawie szczegółowego zakresu działania Ministra Kultury i Sztuki (Dz.U. z 1961 r. Nr 10, poz. 56).
- Uchwała nr 578 Rady Ministrów z dnia 11 sierpnia 1951 roku w sprawie zakresu działania i tymczasowej struktury organizacyjnej Centralnego Urzędu Wydawnictw, Przemysłu Graficznego i Księgarstwa (M.P.A Nr 85, poz. 1165).
- Ustawa Konstytucyjna z dnia 19 lutego 1947 roku o ustroju i zakresie działania najwyższych organów Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 1947 r. Nr 18, poz. 71).
- Ustawa z dnia 15 grudnia 1951 roku o kinematografii (Dz.U. z 1951 r. Nr 66, poz. 452).
- Ustawa z dnia 16 lutego 1961 roku o zakresie działania Ministra Kultury i Sztuki (Dz.U. z 1961 r. Nr 10, poz. 53).
- Ustawa z dnia 4 maja 1982 roku o urzędzie Ministra Kultury i Sztuki (Dz.U. z 1982 r. Nr 14, poz. 112).